

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ДОЗВІЛЛЯ ДІТЕЙ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ ЗДОРОВ'Я В УМОВАХ САНАТОРНО-КУРОРТНОГО КОМПЛЕКСУ

У статті розглядаються основні тенденції організації дозвіллевої діяльності дітей з обмеженими можливостями здоров'я в умовах санаторно-курортного комплексу. Аналізуються рекомендації з організації дозвіллевої діяльності в умовах курортно-санаторного режиму.

Ключові слова: гра, дозвіллева діяльність, технологія, соціально-педагогічна діяльність.

Постановка проблеми. Радикальні зміни в суспільстві, політичні й економічні реформи в Україні створюють нові умови для розвитку національної культури, задоволення духовних інтересів і рекреативних потреб людини. Даний факт підсилює необхідність наукового дослідження сутності, природи й специфіки сучасного рекреаційного процесу, зокрема його особливого різновиду — сфери

культурного дозвілля, специфіка якого особливо гостро виявляється у функціонуванні санаторно-курортного комплексу.

Сучасні уявлення про функції установ санаторного типу породжені принципово новим розумінням культури дозвілля: дозвіллева діяльність розглядається як процес, що стимулює розвиток творчої індивідуальності, допускає поліваріативність культурно-дозвіллевих і рекреаційних заходів, створює умови для виявлення та задоволення свободи вибору дозвіллевих потреб, інтересів й затвердження на цьому ґрунті системи цінностей особистості. Саме тому стимулом для творчого розвитку дітей, особливо дітей-інвалідів, розвитку їхніх здібностей, розширення діапазону інтересів, творчої активності є дозвілля й, зокрема, лікувально-профілактичні організації, які становлять феноменальну педагогічну систему, де процес формування та розвитку особистості не обмежується «соціальним замовленням», а здійснюється на основі домінуючих потреб і мотивів поведінки.

Пошук ефективних шляхів втілення ідей гуманізації в соціально-педагогічному процесі санаторно-курортних установ надає новий імпульс дослідженням в царині соціокультурного виховання дітей-інвалідів, визначаючи новий погляд на значення дозвіллево-ігрової діяльності у розвитку дитини з обмеженими можливостями здоров'я в умовах санаторної установи.

Аналіз вивченості проблеми. Серед великих дослідників ХІХ–ХХ ст., які систематизували питання дозвілля дітей, варто назвати Н. К. Крупську, А. С. Макаренка, В. О. Сухомлинського, Л. М. Толстого, К. Д. Ушинського, С. Т. Шацького та ін.

Проблема дозвілля та соціально-культурної діяльності розглядається у працях таких дослідників, як М. Г. Бушканець, Є. І. Григор'єва, А. Д. Жарков, Т. Г. Кисельова, Ю. Д. Красильников, Ф. С. Махів, О. Ю. Мацукевич, М. І. Долженков, Е. В. Соколов, Ю. О. Стрільців, В. Я. Суртаєв, Б. А. Тітов, В. М. Чижиків, Н. М. Ярошенко та ін.

В українській педагогіці успішно розробляються теорії дозвілля у наукових роботах В. І. Бочелюк, А. І. Вишняк, Г. Н. Загадарчук, І. В. Корсун, В. М. Пича, М. М. Поплавського, С. В. Савченко та ін.; організація проведення дозвілля розглядається в дослідженнях С. Ю. Пашенко, О. Д. Ісайкіна, Л. М. Устименко.

Проблема організації літнього відпочинку дітей і дітей-інвалідів частково висвітлювалася у дисертаційних дослідженнях В. В. Балахтар, О. В. Добрянської, В. К. Звекова, О. І. Расказова, Н. М. Цимбалюк, Г. Є. Шипоти.

Однак, попри наявні наукові дослідження, серед вчених ще не сформувалось єдиної думки з приводу критеріїв ефективності організації дозвілля в умовах санаторію для дітей з обмеженими можливостями. Створення рівних можливостей для інвалідів, як напрямок соціальної політики, пов'язано із забезпеченням доступності для них у такому ж самому ступені, як і для іншої частини суспільстві, і це не тільки стосовно освіти й роботи, але й різних форм культури, культурної діяльності (соціально-культурна реабілітація).

Отже, важливість означеної проблеми, її недостатня теоретична вивченість, а також потреба практики в удосконаленні форм дозвіллевой діяльності дітей з обмеженими можливостями в умовах санаторно-курортного комплексу зумовили вибір теми нашої наукової статті.

Мета дослідження полягає у вивченні й узагальненні основних тенденцій організації дозвіллевой діяльності дітей з обмеженими можливостями здоров'я в умовах санаторно-курортного комплексу.

Виклад основного матеріалу. Як зазначає А. Д. Жарков, установи санаторно-курортного типу входять до системи інститутів соціально-культурної сфери, що певною мірою визначає специфіку основних видів їх діяльності: лікувально-оздоровчої й культурно-дозвіллевой [3, с 18]. Ці види діяльності, що здійснюються в умовах санаторно-курортних установ, мають більші потенційні можливості в організації дозвілля дітей з обмеженими можливостями. Дозвіллений потенціал закладений у самому рекреаційному просторі санаторно-курортної установи та визначається такими групами факторів, як лікувально-оздоровчі, соціально-демографічні, медико-біологічні, соціально-економічні, соціально-культурні. Фактори, що входять у ці групи, сприяють найбільш успішній організації дозвілля людей з обмеженими можливостями, при цьому їх вплив зумовлений соціально-історичними, соціально-економічними умовами та сучасним рівнем розвитку санаторно-курортної справи.

О. І. Расказова вважає, що до завдань санаторно-курортних інститутів входять: вивчення санаторно-курортних ресурсів; експериментальне й клінічне вивчення механізмів дії санаторно-курортних факторів, форм і методів організації активного відпочинку та здорового способу життя [2, с 106].

Зміна рекреаційних потреб населення та його попиту на якість відпочинку привела до переростання санаторно-курортної справи в санаторно-курортно-рекреаційну систему (СКРС), головною

метою якої є поліпшення здоров'я людини, підвищення рівня якості і тривалості її життя, організація повноцінного відпочинку.

Визначаючись в основних поняттях, пов'язаних з організацією відпочинку в санаторно-курортних установах, прийнято виділяти дві його відносно автономні функції — дозвілля і оздоровлення. Дозвілля належить до такого виду діяльності в санаторно-курортній установі, який стає необхідною умовою для стимулювання соціально-культурної активності, засобом компенсації напруження, підняття життєвого тонусу дітей-інвалідів, задоволення їхніх духовних і емоційних потреб.

Одним із перших теоретиків, який вивчав дозвілля як соціальний феномен, був М. Каплан. Він запропонував свою класифікацію теорій дозвілля, яка включає в себе такі його моделі [6, с 39]:

- гуманістична модель, що розглядає дозвілля як мету (створена філософами Стародавньої Греції і сучасного Китаю);
- терапевтична модель, що трактує дозвілля як засіб;
- кількісна модель, що представляє дозвілля як час, що залишається в людини після виконання роботи, необхідний йому для відновлення сил;
- інституціональна концепція, що ґрунтується на становленні взаємозв'язків між дозвіллям і діяльністю;
- епістемологічна концепція, яка загострює аксіологічний і естетичний аспекти дозвіллевої діяльності;

У продовження міркувань про можливі концепції дозвілля звернемося до робіт Дж. Шиверса [5, с 149]. Автор вважає, що в розумінні сутності категорії «дозвілля» знайшли відображення такі позиції: дозвілля як рекреація; дозвілля як задоволення; як засіб відновлення сил; як стан буття; як соціальна стратифікація й, нарешті, дозвілля як категорія вільного часу.

Беручи до уваги думки й інших дослідників, особливо слід виділити цінне в педагогічному змісті тлумачення поняття «рекреація» як активної діяльності, запропоноване Дж. Неш [1, с 246]. Як стверджував автор, відновлення сил організму найліпше відбувається тоді, коли людина відчуває радість від активної, фізичної діяльності.

Л. А. Акімова при визначенні терміна «рекреація» відмічає, що це специфічний вид біологічної соціальної та фізичної активності, який супроводжується переживанням рекреаційного ефекту [4, с 56]. Рекреація як феномен представляє різні пріоритетні сфери, а саме: відпочинок, дозвілля, вільний час, гра.

Відповідно до цієї точки зору, можна виокремити такі види діяльності дитини з обмеженими функціональними можливостями під час відпочинку в установі санаторно-курортного типу:

- 1) діяльність, пов'язана з певним фізичним навантаженням (заняття фізичною культурою, прогулянки, туризм);
- 2) аматорські заняття — риболовля, збирання грибів і ягід тощо;
- 3) залучення до світу мистецтва, а також творчість у сфері мистецтва;
- 4) інтелектуальна діяльність (читання, самоосвіта);
- 5) спілкування за інтересами та вільного вибору;
- 6) розваги, що носять або активний, або пасивний характер (гра, танці, видовища);
- 7) подорожі й екскурсії заради задоволення.

Найважливішою методологічною підставою для розгляду проблем соціокультурної реабілітації інвалідів є аналіз резервів і можливостей дозвілля й дозвіллевої діяльності.

Зі змістовної точки зору, дозвіллева життєдіяльність інвалідів містить у собі наступні складені компоненти, що відображені на схемі показаній на рис. 1, і включають в себе сфери дозвіллевих занять дітей-інвалідів. Схема відображує основні види дозвіллевих технологій, які використовуються у роботі з дітьми-інвалідами та їхніми сім'ями. Із викладеного можна виділити п'ять основних видів дозвіллевої діяльності дітей з обмеженими функціональними можливостями (рис 1).

Рис. 1 — Основні види дозвіллевих технологій для дітей-інвалідів

Аналіз схеми (див. рис 1) дає підстави стверджувати, що існуючий підхід до організації дозвілєвої діяльності дітей з обмеженими можливостями має потребу в коригуванні та істотних змінах.

По-перше, як це видно зі схеми, зміст і форми дозвілєвих технологій не орієнтуються на соціально-вікові особливості інвалідів та не обмежуються певним типом інвалідності: сенсорні дефекти, розумова відсталість, порушення опорно-рухового апарату, деякі органічні захворювання.

Зовсім очевидно, що в реабілітаційно-дозвілєвій роботі з дитячими, підлітковими й дорослими групами інвалідів необхідна орієнтація на чітку диференціацію технологій з урахуванням властивих даному типу інвалідності медичних показань.

По-друге, можна стверджувати, що традиційний підхід до дозвілєвих технологій для дітей-інвалідів, як до суто розважального, рекреативного явища, себе вичерпує.

Створити умови для розвитку творчого потенціалу інваліда, задоволення його індивідуальних потреб і духовних запитів покликані соціокультурні інститути, одним із яких виступає санаторно-курортна установа.

У визначенні змісту й технології організації дозвілля дітей з обмеженими можливостями треба, на наш погляд, ґрунтуватися на цілій низці концептуальних підходів. Кожен з них поширюється як на інваліда, так і на здорових людей і припускає аналіз дозвілля з позицій медицини, психології, педагогіки, культурології, екології та інших наук.

Основний пріоритет належить розвивальним технологіям, пов'язаним із включенням інвалідів у різні види художньої, технічної та прикладної творчості. Дозвілєві концепції акцентують увагу на змісті, що соціалізує самодіяльність інвалідів, розширенні можливостей для їхнього самоствердження і самореалізації, їхньої соціальної адаптації та просування у сфері суспільного поділу праці. Рекреація, таким чином, органічно замикається з розширенням комунікативних зв'язків реабілітантів, можливостей їх інтелектуального та фізичного розвитку.

Діяльнісна сутність дозвілєвих технологій має на увазі поведення й учинки інваліда, які розкривають його активність, «кінетичну» сутність. Із цього погляду, дозвілля відповідає об'єктивним потребам інвалідного середовища у подоланні фізичного та психічного дисбалансу.

Теоретичний аналіз літератури надав нам можливість умовно виокремити чотири рівні дозвілєвої діяльності:

- 1) щоденний вільний час (протягом дня або після роботи, навчання, домашніх справ);
- 2) вихідні й святкові дні;
- 3) відпустка у дорослих і канікули у дітей;
- 4) елементи дозвіллевої терапії, що дають змогу зняти втому.

Проблема вільного часу гостро постає перед інвалідами, які обмежені у виборі дозвіллевих форм через фізичні недоліки та, більшою мірою, через відсутність дозвіллевої культури, тобто вміння розпорядитися вільним часом раціонально, змістовно, повноцінно.

Як показує практика, культурно-дозвіллеві установи, що працюють на населення соціуму, не займаються організацією дозвілля інвалідів, не створюють для них необхідних умов, що становлять дозвіллеве середовище. Тому основне навантаження й відповідальність за організацію дозвілля та реабілітацію лягає на культурно-дозвіллеві установи, що мають відповідні кадри, форми й методи роботи, до яких можна віднести санаторні установи.

Соціально-культурна реабілітація включає досить суттєвий блок культурно-терапевтичних напрямків і технологій. Всі вони є лікувальними: оздоровчо-фізкультурна діяльність як засіб мобілізації резервних можливостей людини та стимуляції її адаптивних процесів; організація рухової активності; іпотерапія; танцювальна терапія як засіб формування естетичного середовища і подолання гіподинамії, розвитку просторової орієнтації; аеробіка для осіб з дитячим церебральним паралічем, що сприяє вдосконалюванню функцій нервової, серцево-судинної та інших систем організму, формуванню постави, ходьби.

Як зазначалося, соціально-культурна діяльність є унікальним, оригінальним і ефективним засобом адаптації, соціалізації та реабілітації особистості дитини з обмеженими функціональними можливостями. Вона містить у собі різноманіття форм, засобів, методик і технологій, які орієнтовані як на індивідуума, так і на групу людей з обмеженими можливостями.

Важливою умовою забезпечення ефективності реалізації дозвіллевої діяльності є необхідність абсолютної взаємодії між всіма напрямами й спеціалістами санаторно-курортної установи, що забезпечує цілісність і ефективність результатів. Крім того, відбувається процес взаємонавчання, взаємопізнання, що підвищує коефіцієнт реабілітації.

Прикладом конкретної соціально-культурної технології може бути казкотерапія у сполученні з екскурсійною формою. В умовах

культурно-дозвіллевої установи або центру реабілітації такий варіант цілком прийнятний.

Робота проводиться у вигляді екскурсії, у яку включені методи театралізації й ілюстративності. В якості екскурсовода виступає фахівець, що перетілівся у казковий персонаж.

Також в умовах курортно-санаторної установи можуть здійснюватися такі форми дозвіллевої діяльності для дітей з обмеженими можливостями:

1) арт-галерея, де вся експозиція присвячена казці.

На підставі оповідання-дискусії, зав'язаної дорослим, діти прилучаються до образотворчої діяльності, включаються в комунікативний процес, розвиваючи образно-асоціативне мислення, естетичний смак, самі пробують що-небудь намалювати, одержуючи від цього не тільки задоволення, але й певні початкові навички й терапевтичний ефект. У них формується мотивація в подальшій апробації своїх можливостей, до самопізнання резервів через включення в даний вид соціально-культурної діяльності;

2) ігровий зал, де розгортається ігрова програма з використанням елементів народної культури (загадки, прислів'я, прикмети, хороводи), колективне виконання мелодій, затіваються малорухомі народні ігри.

Гра — унікальний засіб для спонтанного прояву всіх потенційних можливостей людини. До ігрової діяльності особистість включається органічно, без напруження, виявляючи максимальний інтерес і участь;

3) театральна гримувальна. Дітям надається рідкісна можливість зануритись у чарівний світ театру, потрапити за його лаштунки, а відтак — на імпровізовану сцену. Цьому сприяє набір пропонованих театральних костюмів або їх деталей, які призначені для казкових персонажів. Кожна дитина обирає їх на свій смак й починає обігравати вигадану роль, поживляючи образ. З погляду реабілітації, їй доводиться освоювати новий соціальний стан, виробляти невідомі раніше їй якості, роблячи для себе відкриття в тому, що й вона може бути об'єктом замилювання, уваги, бути «героєм» й заслуговувати оплески. Згодом ця нова роль у свідомості дитини-інваліда вимагає повторення аналогічних ситуацій у житті, формуючи самоповагу й особистісне утвердження серед здорових людей.

На ефективність дозвіллевої діяльності, здійснюваної в санаторній установі, з точки зору М. І. Довженкова, впливають [6, с 124]:

1) рівень матеріально-технічної бази, ступінь забезпеченості приміщеннями для розгортання діяльності дозвіллевих форм

музичними інструментами, інвентарем для аматорських об'єднань, образотворчої й декоративно-прикладної творчості тощо;

2) доступність установ культури для людей з обмеженими можливостями;

3) забезпеченість кваліфікованими кадрами в царині дозвілєвої реабілітаційної роботи, її методикою й технологією;

4) вивчення й застосування інноваційного досвіду роботи подібних установ;

5) достатні обсяги фінансування дозвілєвих програм, в тому числі із залученням засобів, отриманих по фандрайзингу;

6) добре налагоджена система передання інформації, висвітлення діяльності установ культури у засобах масової інформації;

7) транспортне обслуговування;

8) різноманіття видів дозвілєвих занять та їх вільний вибір;

9) диференційований підхід до вивчення потреб та інтересів обслуговуваної тієї чи іншої категорії населення.

Важливим показником ефективності дозвілєвої діяльності можна назвати ступінь просування інваліда, його особистості від пасивного стану до активного формування активного способу життя й ставлення до неї через творчість, трансформацію інертних, пасивних видів дозвілля в інтерактивні, творчі форми.

У такий спосіб розвиток інфраструктури дозвілля санаторно-курортних установ повинен бути орієнтований на задоволення потреб різних груп дітей-інвалідів у різних видах дозвілєвої діяльності — як у змісті можливостей відвідування культурно-видовищних і спортивних споруджень і прилучення до культурних цінностей через їх споживання, так і в змісті створення умов для активних занять дозвілєвими видами діяльності самими дітьми. При цьому складність й багатогранність діяльності самого санаторно-курортного комплексу висуває нові вимоги до рівня професіоналізму, особистісного розвитку соціального педагога як організатора дозвілєвої діяльності.

На нинішньому етапі розвитку суспільства для вдосконалювання культурно-дозвілєвої діяльності дітей з обмеженими можливостями в умовах санаторної установи необхідно перебороти кризову ситуацію в сучасній вітчизняній культурно-дозвілєвій практиці, зокрема у санаторно-курортних установах, вирішити такі протиріччя, як невідповідність: між духовними інтересами, ціннісними орієнтаціями особистості та змістом діяльності традиційних форм дозвілля; між дозвілєвими потребами дітей-інвалідів і реальними можливостями для їх задоволення; між дезінтеграцією клубів санаторіїв,

стандартністю, консервативністю їх діяльності та необхідністю створення поліфункціонального клубного комплексу як потужного інституту дозвілля і рекреації.

Розв'язання перелічених проблем у подоланні протиріч дасть змогу запропонувати для вітчизняної дозвіллевої практики ефективні механізми організації дозвіллевої діяльності в санаторно-курортних установах, формування рентабельної клубної системи санаторіїв, розмаїтості та збагачення сучасних форм культурно-дозвіллевої діяльності санаторіїв України з урахуванням досягнень світової практики.

Висновки. Дозвілєва діяльність, здійснювана в умовах санаторно-курортного комплексу, є ефективним засобом психолого-педагогічної підтримки дітей-інвалідів, що дає змогу зробити «прорив» у соціальній «ізоляції», включитись в активне повноцінне життя, визначити життєву перспективу. Дозвілєва діяльність сприяє первинній реабілітації за умови, що вона розглядається як обов'язкова умова в реабілітаційному процесі дитини-інваліда; для дитини-інваліда створюватиметься своя реабілітаційна програма, що враховує кризові періоди (найбільш складні у психологічному плані), на базі застосування соціокультурних технологій.

Вирішення комплексу проблем соціально-культурної реабілітації інвалідів за допомогою організації їх дозвіллевої діяльності залежить від рівня інтеграції суміжних соціальних служб і культурно-дозвілєвих установ, кожна з яких має своє відомче підпорядкування. Активна реалізація дозвілєвих технологій неможлива без забезпечення взаємодії та педагогізації зусиль всіх соціальних інститутів, повноцінного виконання кожним з них своїх професійно-зумовлених функцій.

В статье рассматриваются основные тенденции организации досуговой деятельности детей с ограниченными возможностями здоровья в условиях санаторно-курортного комплекса. Анализируются рекомендации по организации досуговой деятельности в условиях курортно-санаторного режима.

Ключевые слова: игра, досуговая деятельность, технология, социально-педагогическая деятельность.

The article examines the main trends in organizing recreational activities for children with disabilities in a sanatorium-resort complex. Examines the

recommendations on the organization of leisure activities in the resort and sanatorium treatment.

Key words: game, recreational activities, technology, social and educational activities.

Література

1. *Акатов Л. И.* Социальная реабилитация детей с ограниченными возможностями здоровья. Психологические основы: [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений] / Л. И. Акатов. — М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. — 368 с.

2. *Варывдин В. А.* Управление системой социальной защиты детства / В. А. Варывдин, И. П. Клемантович. — М. : Педагогическое общество России, 2005. — 192 с.

3. *Вдовенко, Т. В.* Социальная работа в сфере досуга в странах Западной Европы / Т. В. Вдовенко. — СПб.: СПбГУП, 1999. — 148 с.

4. *Карякина О. И., Карякина Т. Н.* Основы реабилитации инвалидов: [учебное пособие] / О. И. Карякина, Т. Н. Карякина. — Волгоград : Изд-во Волгогр. Гос. ун-та, 1999. — 88 с.

5. *Холостова Е. И.* Социальная работа с инвалидами: [учебное пособие] / Е. И. Холостова. — М. : Издательско-торговая корпорация «Дашков и К^о», 2006. — 240 с.

6. *Храпылина Л. П.* Основы реабилитации инвалидов / Л. П. Храпылина. — М. : Интавр, 1996. — 146 с.